

25.5x29.34	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	04/2020	72595403-5
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

20 > רצף של מהפכות שונות בתנ"ך והקשרים
ביניהן בספרו החדש של יאיר זקוביץ'

"ספרות שכולה פרשנית"

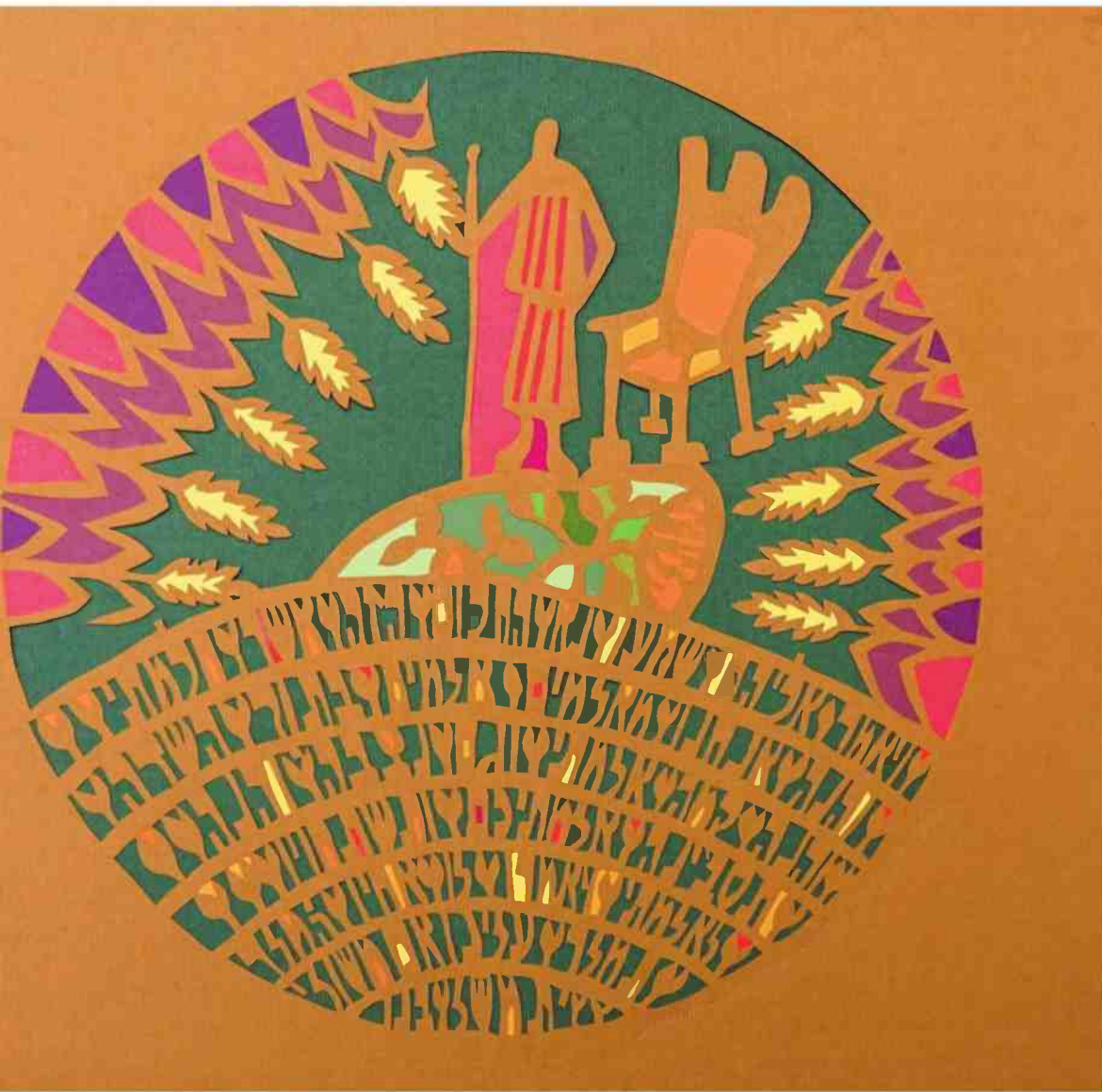
ספר הספרים הוא ספר של
מהפכות: מהפכה אמונית,
מהפכה ספרותית, מהפכה
דיקטטית, מהפכה משפטית
ועוד. ספר חדש מציג את הקשר
ביניהן, ומראה איך מתחברים
החלקים לתמונה שלמה
/ דויד קופליוביץ' /

התנ"ך לא יכול להתלונן על חוסר תשומת
לב. במשך מאות ואלפי שנים קראו אותו,
שנו ושילשו, פירשו וחקרו. כביכול, לא נותרה פינה
בתנ"ך שלא זכתה לעין בוחנת, לא נותר מקום
לחידוש, אלא אם כן מדובר באיזה עניין פיקנטי
ממש. המשימה נעשית קשה כפליים אם ספר שני
כתב על התנ"ך מתיימר להביט בו במבט מקרו: לא
להתמקד בטקסט מסוים או בנושא מסוים, אלא להי-
תייחס אל אסופת ספרי התנ"ך כולה, להתהלך בה
לאורכה ולרוחבה. האם לא יבוא הדבר על חשבון
העומק, האם יש לצפות מספר כזה למהפכה כלשהי?
והנה, ספרו החדש של יאיר זקוביץ' "התנ"ך:
מהפכת אלוהים" שובר את הציפיות ופורש בפני
הקורא מסכת מרתקת של מהפכות שונות המתגלות
בתנ"ך, פורט אותן אחת לאחת ובעקבות העיסוק
ב"ארכיאולוגיה ספרותית" – מושג מבית מדרשו
של המחבר – חושף עולם שלם שלא נודע קודם
לכן.

ועזע אמות הספים

המחבר – חוקר המקרא, פרופסור אמריטוס
בחוג למקרא באוניברסיטה העברית – מוכר לקור-
אים מספריו הקודמים, שחלקם נכתבו בשיתוף עם
פרופסור אביגדור שגן. נזכיר אחדים מהם: "חיי
שמשון", "מקראות בארץ המראות", "דוד: מרועה
למשיח", "לא כך כתוב בתנ"ך", "גם כך לא כתוב
בתנ"ך", "צבת בצבת עשויה: מה בין מדרש פנים'
מקראי למדרש חוץ'מקראי" ועוד. מה אפוא מוסיף
הספר החדש לשרשרת הארוכה של מחקריו וספריו?
הבה נפתח את הספר ונעיין בו.

נתחיל מהכותרת: "התנ"ך: מהפכת אלוהים".
מהי בעצם מהפכת אלוהים? הביטוי הזה מופיע במי-
קרא, ושם הוא מציין את חורבן ערי הכיכר החטאות,
ובראשן סדום ועמורה (ראו למשל דברים כט כב;
ישעיהו יג יט; עמוס ד יא; השוה לכתוב בבראשית
יט כה: "ויהפך [ה'] את־הערים האל ואת כל־הככר
ואת כל־ישיבי הערים וצמח האדמה"). בפסוקים
אלה הופכת "מהפכת אלוהים" למטפורה של עונש
כליה שמביא האיל על חברה קלוקלת שאין לה תי-

הספר חושף זיקות בין טקסטים מקראיים: בסימונו של המזמור "בא יבא ברנה נשא אלמתי" מהדהד חלום האלומות של יוסף נפתלי מזעקי, חלום יוסף ואחת עשרה אלומות השיבולים, מגזרת ניו, 2019

הנבואה, ספר תהילים כנציגה של חטיבת הכתובים.
הדיון מתחיל במבט כללי על המקרא על רקע ספרות
המזרח הקדום ומסתיים שוב במבט על המקרא כמכלול
– הספר שעומד ביסוד שלוש הדתות המונותאיסטיות.

עיצוב העתיד מלבני העבר

מהו העיקרון המנחה שעליו מושגת הריון של
המחבר בטקסט המקראי? נראה כי התפיסה שמי-
שמש אור לרגליו של המחבר היא האינטרטי-
קסטואליות. לאורך כל פרקי הספר חושף זקוביץ'
זיקות גלויות כסמויות בין טקסטים מקראיים שר-
נים, וכן בין המקרא לבין היצירות מן העולם הסובב
אותו. מתברר כי הטקסטים מנהלים ביניהם שיח
פורה ומגיבים זה על זה בדרכים מגוונות. גילוי
הזיקות האלה מסייע פעמים רבות להבין את משמי-
עות הכתוב. כך, סיפור לידתו הפלאית של שמשון
בשופטים יג מתבאר בעזרת מעשה בני האלוהים
ובנות האדם בבראשית ו, איד ותוך השוואה למיתוס
האלילי על לידת גיבור אלוהי. כתוצאה מכך נהשי-
פת המגמה האנטי־מיתית של הסיפור.

דוגמה נוספת: מחבר מגילת רות מסתמך על
חוקי ויקרא ודברים על גאולת השדה ועל הייבום
המשמשים בידו כחומר ביד היוצר, ועושה שילוב
מקורי בין שני חוקים שונים אלה כדי למצוא פתרון
למצוקת דמויותיו. הוא גם משחיל פירוש מצמצם
לאיסור "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'" (דברים
כג, ד) כדי להתיר לרות לבוא בעם ישראל. פירוש
סמוי זה התקבל בסופו של דבר כהלכה פסוקה במי-

קון. אולם למה התכוון מחבר הספר שמונח לפנינו
כשהצמיד את הביטוי הזה לשם ספר הספרים? האם
הוא התכוון לכך שהתנ"ך הוא דגל המהפכה אשר
האמונה באלוהי ישראל חוללה בעולם האלילי, קרי
המהפכה המונותאיסטית? או שמא מהפכת אלוהים
היא מהפכה אדירה וחזקה שאין מה שישתווה לכוחה
(כאחת המשמעויות של הביטוי "אלוהים" במקרא:
ראו למשל בראשית ל, ח), והתנ"ך הוא ביטוי לכוח
עצום זה שזועזע את אמות הסיפים של העולם העי-
תיק? למעשה שתי הפרשנויות האלה אינן סותרות
זו את זו, אלא דווקא משלימות אחת את רעותה,
בחינת "טוב אשר תאחו בזה וגם מזה אל תנח את
ידך". כותרת הספר מכילה אפוא בתוכה יסוד פרי-
שני־דרשני, ויש בכך אולי מעין רמז מטרים לתוכן
הספר.

כל אחד משישה עשר פרקי הספר מתמקד בהיבט
מסוים של "מהפכת אלוהים" זו: מהפכת האמונה,
מהפכה ספרותית, מהפכה דיקטטית, מהפכה משפי-
טית וכך הלאה, עד למהפכת התפוצה. לכאורה אין
קשר ישיר בין כל המהפכות האלה למעט העובדה
שהן קשורות למקרא. אולם קריאה מעמיקה בספר
תגלה שהוא בבחינת תצרף, וכל החלקים בסופו של
דבר מתחברים ביניהם לכדי תמונה שלמה.

שני צירי תנועה משתלבים בספר: הציר האחד הוא
מזמורות שבעל פה דרך איסופו, עיצובן והעלאתן
על הכתב, אל יצירת הטקסט הקנוני והפצתו. הציר
השני מוביל את הקורא דרך הצמתים העיקריים של
המקרא כספר: התורה, הספרים ההיסטוריים, ספרות

התנ"ך: מהפכת
אלוהים
יאיר זקוביץ'
מאגנט, תש"ף, 283
עמ'

ד"ר דויד קופליוביץ'
הוא חוקר מקרא,
איש מרכז ההוראה
באוניברסיטה
הפתוחה ומורה
בתיכון הישראלי
למדעים ולאמנויות

6.71x28.53	2/2	עמוד 21	שבת - מקור ראשון	04/2020	72595402-4
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

שנה: "עמוני ומואבי אסורים ואיסורים איסור עולם אבל נקבותיהן מותרות מיד" (משנה יבמות ה, ג). לדברי יאיר זקוביץ, "ספרות עם ישראל היא אפוא ספרות שכולה פרשנית" (עמ' 222), והוא ממשיך אותה לעץ ארזי יפה-ענף וגבה-קומה המ- תואר (גם כמשל) ביחזקאל לא, ג"ט. שורשי התה- לוך הפרשני הזה נמצאים במקרא גופו, ואכן פרק שלם בספר מוקדש למהפכה המדרשית שמחולל המקרא ומקדים בכך את סוגת המדרש המוכרת לנו היטב מספרות חז"ל. למעשה, התפיסה הזאת של המקרא כמפעל דרשני שבו טקסט לטקסט יביע אומר מזכירה את גישתו של החוקר דניאל בויארין כלפי מדרש חז"ל: המדרש, לדבריו, הוא "קריאה אינטרטקסטואלית רדיקלית של הקנון, שבה כמעט כל חלק עשוי להתייחס לכל חלק אחר ולהתפרש על פיו" (מדרש תנאים: אינטרטקסטואליות וקריאת מכילתא, ירושלים תשע"א, עמ' 41). נאמר מעתה כי המקרא גופו מפגין קריאה אינטרטקסטואלית רדיקלית של עצמו.

דוגמה מפורטת מעט יותר תמחיש את דרך קריאתו של יאיר זקוביץ את הטקסט המקראי. הפרק השנים-עשר בספר נושא את השם "מעבר לעתיד - המהפך האופטימי". בפרק זה דן המחבר בטראומת חורבן בית ראשון ובניסיון להתגבר עליה המשתקף במקרא. הפרק פותח בהכרזה משמעותית: "מהו אדם? סך כל זיכרונותיו. טול מאדם זיכרונו ותאבד זהותו, אישיותו. לפיכך אטיל שינוי קל באמירה המפורסמת של דקארט: 'אני חושב משמע אני קיים' - 'אני זוכר משמע אני קיים'" (עמ' 177). בהמשך הפרק מודגמת הכרזה זו בטקסטים מקראיים המשמרים זיכרון קולקטיבי. הראשון שבהם הוא מזמור קלו בתהילים, וממנו עובר הדיון אל מזמור קכו, אשר מהווה לטענתו של זקוביץ בבואה חיובית ואופטימית של מזמור קלו. מזמור קכו זוכה לקריאה צמר דה ומדוקדקת ביותר, כאשר כמעט כל ביטוי במזמור מתפרש הן בגפו והן בהקשרו ובזיקה לכתובים אחרים במקרא (כך, בסיומו של המזמור "בא יבא ברנה נשא אלמתי", אשר מתאר את גאולת שבי ציון המרגישים כחולמים, מהדהד חלום אלומות אחר במקרא - חלום יוסף בספר בראשית). הזיכרון הספרותי, כמוהו כזיכרון ההיסטורי, מעצב את ההווה ואת העתיד מלבנים של העבר, וכדברי זקוביץ: "בריאות נפשית ואופטימיות מעוררות יצירת עתיד שכולו טוב, עתיד של תקומה וגאולה, מעבר של חורבן ומצוקה" (עמ' 196).

תחושות עניין ושייכות

ספרו של זקוביץ פונה לקורא שלא דווקא מתמד זה בחקר המקרא, אך כזה שהמקרא איננו זר לו, ודפי העבר יכולים לעורר בו עניין אמיתי ותחושת שייכות לדברי הימים של עמנו. לשונו של הספר עשירה ומגוונת, מלאת דימויים ורמזות, ועם זאת אין היא כבדה כלל, למען ירוץ הקורא בו. הפותח את הספר לא יניח אותו עד שיגיע לעמודו האחרון, ואז - כך נראה - ירצה לקחת מהמדף את ספר התנ"ך ולקורא בו מחדש. יש שיגידו כי החיסרון של הספר הוא העדר הפניות אל ספרות המחקר במהלך הדיון. רק בסוף הספר נמצאת רשימת מקורות חלקית וקצרה, ואם ירצה הקורא לדעת על מה מתבססת מסקנה זו או אחרת, הוא יתקשה לאתר את אבני היסוד שעליהן בונה יאיר זקוביץ את בניינו. נכון הוא שאין זה הנהגה המקובלת בשיח אקדמי, אולם הספר שלפנינו פונה, כאמור, אל הקהל הרחב, ולכן הוא חוסך מן הקוראים את יגיעת העיון בהערות שוליים. המעוניין להעמיק תמיד יוכל לקרוא בכמה מספרי אותה רשימה שבסוף הספר. יאיר זקוביץ כתב ספר שהוא בבחינת סיכום נאות למחקריו הקודמים, אבל גם הקורא שאך עושה את צעדיו הראשונים בעולם המקרא ימצא בו את מבוקשו. ●